

Mai magyar építész Kós Károlynál hitelesebb példaképet nem találhat. Az életmű két, elváló időszakára egy-egy alapvető tanulsággal szolgálnak számunkra.

Az első, mindössze hét év (1908—14) a csillagok kedvező együttállásának ideje: *az alkotó munkát páratlanul ösztönző körülmények lehetőségeit így kell teljes mértékben gyümölcsöztetni.* Egységes, magabiztos szellemi alapállás, egészséges nemzeti tudat, erőteljes gazdaság talaján álló, jelentős mértékű építési tevékenység, a környezetformálás magától értetődő igényessége: kedvezőtlenebb korban nem lehet nagyobb cél, mint ilyen körülmények létrejöttén dolgozni. Az ekkor megvalósult épületek szakmai tökélyének elismerésekor igazságtalan volna nem szólni azonnal a minőségben Kóstól el nem maradó társakról: csak példaként említve Mende Valér, Zrumezky Dezső, Lajta Béla, Medgyaszay István nevét a magas szintű építészeti létrehozók népes csoportjából. (Látva és érezve mai széttagoztságunkat, a szakmában is meglévő széthúzást, válik különösen példássá egységes alapállású tevékenységük.) Munkásságuk feltérképezése, építészeti felfogásuk, a források és nemzetközi összefüggések vizsgálata, az egyéniségek sajátosságainak felmutatása még a kezdeteknél tart — bár az utóbbi években már napvilágra kerültek jelentős eredmények (Kathy Imre, Pál Balázs után Gerle János, Moravánszky Ákos, Pintér Tamás).

Ami nyilvánvaló: a magyar népi kultúra mint meghatározó forrás, ennek kutatása, szellemiségének felszívódása és elemeinek egyéni módon való beépítése. Ennél áttételesebb forrásterület a középkor (ezen belül a román kor), melynek mély hazai hagyományai mellett kétségtelen Ruskin és Morris, a hozzájuk kötődő századvégi angol építészek (Ashbee) hatása, a vonzódás a kézműves munkához. Már nehezebben megfogható a kortárs művészeti-építészeti törekvésekkel való összefüggés: míg a finnekkel (Saarinen, Gallen-Kallela) való kapcsolat ismert, bizonytalanok tűnik a „szecesszió” (és a nevükkel még kevesebbet eláruló „Art Nouveau”, „Jugendstil”) címekekkel jelzett művészettel való kapcsolat. Ami ma még kevésbé elemzett, de érezhető: létezett egy építészeti vonulat a századvégtől a háborúig (és egyes zárványokban ezt követően is), mely, ha nem is különült el teljesen a szecesszió „klasszikus” vonalától (Guimard, Horta, Obrist, Endell), valamilyen belső, inkább szellemi mint formai rokonság jegyeit mutatja képviselői között (a már említett angolok és finnek mellett Mackintosh, Berlage, Olbrich, Behrens, Wright, Amszterdami Iskola, Hoetger). Ebben a nemzetközi vonulatban találjuk Kós Károlyt és társait „világ-színvonalon” — magyarként.

Az I. világháború virágzásában sújtotta ezt az építészeti, az európai kultúra folyamatossága megtört (a csapást azóta sem heverte ki), a szétdarabolt Magyarország különösen mély válságba került. Kós Károly kivételes emberi tartása ebben a drámai helyzetben magaslott ki. Az ekkor kezdődő évtizedekben folytatott összetett tevékenységén belül építészeti munkáiról ritkán esik szó. Valóban, ezek az épületek jóval szerényebbek a háború előttiéknél, de nem Kós felfogása változott, hanem akkor ennyit tudott megvalósítani belőle. Ebből vonhatjuk le a második tanulságot: *a folyamatosság érdekében — ha még oly pislákoló szinten is — a legnehezebb helyzetben is meg kell őrizni a lángot* (időnként a megalkuvás vádját is elviselve).

És a láng nem aludt ki. Szórványokban jelen volt a világháborúk közötti építészetben éppúgy, mint a „szocreálban”, majd a hatvanas években újra jelentkezett. A hetvenes évek elejétől ez a szellemiség már táguló körben itt van

építészetünkben: elsősorban pécsi, kecskeméti és szegedi építészek munkáiban (magunk is erre keressük az utat).

Ez a jelenlét nem formák átvételéből áll (bár adott esetben ezt sem zárjuk ki — ez inkább itthon van, mint a külföldi divatjelenségek másolása), hanem a szellem azonosságából, az ugyanazon forrásokra járásból fakad. Mások a megjelenési módok, mert változott a világ, mások a használati igények, mások a megvalósítás műszaki feltételei is. Az évezredek át megőrzött szellemiséget befolyásolták ugyan az évtizedek, de a lényeg (az örök emberi) nem változott, ez pedig kézműves módszerekkel és újabb anyagok, szerkezetek alkalmazásával egyaránt kifejeződhet. A mára kiterjedt rendeltetési igények és megvalósítási lehetőségek között bővült a kifejezési eszközök köre, nagyobb teret engedve az egyéni adottságoknak (bár ez a sokszínűség nem kevéssé a szellemi egység fogyatékosságából és a megvalósítás keserves útján tett engedményekből fakad).

Hisszük, hogy Kós Károly öröksége egészében érvényes, mert gyökerei a legmélyebbre nyúlnak, az ott fakadó vizek éltetőek ma is.

Pál Balázs

Mennyit ér számomra az az építészet, melyet neve fémjelez? Hogy az építést megközelíthessük, több mint száz tervét kellene áttekinteni; megismerni a megvalósultakból, közöttük középületeket (a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum vagy a kolozsvári Monostori úti református templom) és lakóházakat (Csulak Samu háza Sepsiszentgyörgyön vagy a tűzvészt szenvedett bukovinai Józseffelva részére tervezett lakóház típusterve). Koncepcionális tervei közül ismeretes a Wekerle-telep főterére adott beépítési javaslata, mely nem párkány-magasságban, hanem szintszámában határozza meg a beépítés módját, és hogy minden házat más építész tervezzen. Így került sor az ő, a Zrumeuczky Dező, a Lechner Lóránd, a Wálder Gyula és más építészek megbízására. Műemlék-helyreállításban (kolozsvári Mátyás király szülőháza vagy a bonchidai Bánffy-kastély) Erdély számos építészeti műemléke tanúskodik hozzáértő gondosságáról.

Teljesebb képet azonban csak akkor kapunk, ha megismerjük az iparművészet területére tartozó belsőépítészét (templombelső és berendezéseik), a díszítőszobrászat kőbe, fába zárt alkotásait és a több száz tusrajzát és linometszetét az építészeti és könyvillusztráció-grafikáit. Ez az út egyenes vonalban követi alkotó tevékenységét a könyvművészet területére, ahol szintén maradandót alkotott (Erdélyi Szépművészeti Céh).

Végül, de nem utolsósorban szépirodalmi alkotásai (regény, színjáték, ballada) és a szakirodalom (tanulmányok, kritika). A fentiek ismerete nélkül az építész Kós Károlyt megismerni és értékelni lehetetlen lenne.

S akkor még nem szóltunk az egyéb: kulturális és társadalmi területeken kifejtett tevékenységéről, mely személyiségének mindig is része volt.

Ha vizsgálódásaink során önmagáról megjelent írásait faggatjuk, a következőket találjuk:

Kós Károly építészeti szemlélete négy forrásból táplálkozott: 1. A ruszini, morrisi eszmék, melyeknek már korán híve és kitűnő ismerője, megállapítva, hogy az európai kultúrának fénykora a középkorban lelhető fel. 2. A századforduló építészetének, a secessziónak a törekvései, amelyek ifjúkorát megtermékenyítik. 3. A magyar nép művészetének és építészetének világa, szerkesztésmódjának logikája. 4. Kis-ázsiai és itáliai tanulmányútjain szerzett tapasztalatok.